

Maar bij muziekonderwijs alleen mocht het niet blijven. Mr. Nycasius moest hem ook leeren „lesen ende scriven“. Uit dit laatste moet men wel besluiten, dat Jan nog erg jong geweest moet zijn.

Verder werd bepaald, dat mr. Nycasius hem „oick onderhouden sal die voers thien jaren geduerende in eeten, drinken, cleeden, reeden, hem gevende vuer ende licht, onder ende over van als nyet uuytgesondert“. Dat alles overwegende, moet men haast tot het besluit komen, dat Margreta Henricksdr. haar zoonjtje geheel afstond aan zijn leermeester. Zij stelde hem, zoals uitdrukkelijk vermeld staat, „onder protectie ende gebot van mr. Nycasius, omme hem te regeren ende instrueren als zijn zelfs soen“.

Tegenover de kosten van onderhoud en als belooning voor het onderwijs, zouden „alle profijtjen, die haer zoen bynnen die thien jaren verdienen soude moegen, twaer doer zijn conste, arbeyt ofte schenckagie ofte andere giften, commen ende wesen tot mr. Nycasius profijt“. Hij mocht daarvan niets voor zich behouden, maar zich tevreden stellen met hetgeen zijn leermeester hem zou geven.

Margreta beloofde, dat zij haar zoon „mr. Nycasius nyet ontrecken“ zou, maar hem tien jaren bij hem laten blijven.

Voorts beloofde zij, dat zoo haar zoon zijn leermeester zou ontloupen, dezen voor elk jaar, dat de leertijd nog zou geduurd moeten hebben, tien gulden te betalen.

Behalve de hem opgelegde verplichting, om gedurende den bepaalden tijd bij zijn leermeester te blijven, werd hem opgelegd mr. Nycasius „te dienen ende te reysen, spelen op alle bruyloften, yerste missen, kermissen, ommegangen ende voerts over al, daer mr. Nycasius denselven Jan seynden zal“.

Mocht het gebeuren dat mr. Nycasius binnen de overeengekomen tijd „oflivich worden“ (overlijden zou), dan was Jan verplicht bij diens weduwe de tien jaren uit te dienen „in alle manieren als hij zijn mr. gedaen soude hebben“.

Waren de tien jaren zonder bijzonder voorval verstreken, dan moest mr. Nycasius „Jan, zijnen dienaar, eerlijcken cleeden als hij van hem scheyt, sulcx dat hij myt eeren bij goeden luyden commen mach“.

Tot slot stelde Margreta tot zekerheid voor de voldoening van het overeengekomene al haar bezittingen tot onderpand. K.

HONDERDJARIGE SPOORWEG

Op 21 Mei 1955 is het honderd jaar geleden dat de spoorweg Utrecht—Gouda werd geopend en dus de eerste spoortrein uit Utrecht te Gouda binnenreed.

Onze zustersvereniging Die Goude denkt dit feit te gedenken door een bijeenkomst te beleggen te Gouda op 18 Mei a.s.

MAANBLAD VAN „OUD-UTRECHT“

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

JUNI
1955

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

28e JAARGANG
N° 6

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: MAJELLPARK 61, UTRECHT
Gironummer 575520 ten name van de Vereeniging „OUD-UTRECHT“.

ZOMEREXCURSIE NAAR BUNSCHOTEN, SPAKENBURG EN EEMNES

Het bestuur van de vereniging Oud-Utrecht nodigt de leden met hun dames uit tot deelneming aan een excursie naar Bunschoten, Spakenburg en Eemnes op Zaterdag 25 Juni a.s. Vertrek van het Janskerkhof om kwart voor twee.

De kosten bedragen f 2.50 per persoon.

Deelnemerskaarten kunnen tot en met 22 Juni worden afgehaald bij de Nederlandse Handel-Maatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht. Het aantal deelnemerskaarten moet worden gelimiteerd op honderd personen.

Na tijdige overschrijving of storting op postgiro 11623 van de N.H.M. worden de kaarten ook gaarne per post toegezonden. Zij die op eigen gelegenheid aan de excursie deelnemen kunnen een deelnemerskaart afhalen of bestellen à f 0,25 per persoon.

Namens het bestuur,

Ir J. D. M. BARDET, voorzitter.

Mr N. B. TEN BOKKEL HUININK, secretaris.

BUNSCHOTEN EN EEMNES

Wie het dorp Bunschoten binnenkomt, zal allerminst het vermoeden hebben, dat deze plaats vroeger een stad is geweest. Nou ja, een stad Van der Aa weet te vertellen van Bunschoten: „Het was oudtijds eene stad, voorzien met vele en zelfs met meer voorregten dan de stad Utrecht, welke haar door Floris van Wevelinkhoven, den vijfzigsten bisschop van Utrecht, wegens menigvuldige diensten aan hem en zijn nazaten bewezen, in het jaar 1383, geschonken werden.“

Maar die stedelijke vreugden zouden niet lang duren. Want in 1428 waren de lieden van Bunschoten zo onverstandig zich te mengen in een twist tussen Rudolf van Diepholt en Sweder van Culenburg, die tegelijkertijd tot bisschop verkozen waren en derhalve om de eer vochten. Bunschoten bleek niet op de hand van Rudolf te zijn en toonde dat door de tegenpartij van Rudolf met mannen en wapens te steunen.

Zij hadden echter op het verkeerde paard gewed en zagen in genoemd jaar ten gevolge van Rudolfs toorn hun stad in vlammen opgaan. Bunschoten bleef, ook in ontakelde staat, als stad aangemerkt, en men wil dat de ene rechte straat van het dorp, waar de huizen „stadswijze naast elkander staan“ een herinnering aan het stedelijk verleden van Bunschoten is. Ook kan de oude omgrachting van Bunschoten met weinig moeite gereconstrueerd worden.

Het enige gebouw van historisch belang is de hervormde kerk, met haar toren uit de 15e eeuw. Beide worden momenteel gerestaureerd. Oorspronkelijk was het een kruiskerk, maar in 1790 kwam men tot de ontdekking, dat koor en dwarspanden eigenlijk net zo goed afgebroken konden worden. Dit is toen gebeurd; uit het restant ontstond de rechthoekige kerk die we tegenwoordig kennen. De zware toren vertoont overeenkomst met de kerktoren te Laren in het Gooi.

Enkele oude gevels zijn, min of meer in ontluisterde staat, overgebleven.

Is Bunschoten een dorp met agrarische inslag, het tweelingdorp Spakenburg heeft een vissersbevolking. Overigens deed in Bunschoten-Spakenburg de industrie haar intrede.

Spakenburg, aanvankelijk niet anders dan een haven- en haventje, is van lieverlede tot een grappig vissersplaatsje uitgegroeid. Het mist echter alle historisch schoon, al ligt het haven- en haventje er zeer schilderachtig.

Van Spakenburg ons begevende in de richting Eemnes, treffen wij bij de Eem het dorpje Eemdijk aan. Hier zie je nog boerenbevolking in spakenburgse klederdracht.

Over de Eem gezet en door het stille en vlakke land achter de „zeekust“ rijdend, treft ons de hoge toren van Eemnes-Buiten. Ook deze wordt momenteel gerestaureerd, evenals zijn lagere collega van

Eemnes-Binnen, wiens herstel echter nog dit jaar voltooid zal zijn.

Eemnes, het lange dijkdorp, heeft een kom in Eemnes-Buiten. Daar is een luisterrijk straatje, geestig beboomd en geplaveid, dat kerkwaarts voert. In langzame tred het kerkstraatje doorwandeland, gaat uw blik voortdurend links en rechts om toch vooral niets te missen van de huisjes.

Let op het zogenaamde „Hoge Huis“, een grote woning links in de straat, als u met het gezicht naar de kerk staat. Dit pand zal eerstdaags worden gesloopt, nadat er van alles aan gedaan is om het te behouden. Eemnes lijdt hierdoor een gevoelig verlies. Wel is bepaald, dat de nieuwe woningen, die het Hoge Huis gaan vervangen, aan de straatzijde gevels van oude steen zullen krijgen, zodat het aanzien van 't Kerkstraatje niet onherstelbaar wordt geschonden.

De toren van Eemnes-Buiten is van dezelfde familie als de torens te Amerongen, Houten, Loenen en Soest. Hij wordt geacht in 1521 te zijn gebouwd. De kerk dateert van de 15e eeuw. Er binnen gaande ontdekken we nogal wat mooi meubilair uit de 17e eeuw. De preekstoel met een later aangebracht klankbord is van 1604 en heeft fraai snijwerk. Jammer dat de kerk in schamele staat verkeert, mede doordat het koor (er is geen transept) van het schip is afgescheiden. Een deel van dit koor dient momenteel als kleuterschool.

De kerk van Eemnes-Binnen heeft geen oud interieur. Zij brandde in 1921 uit en is naderhand hersteld. Deze kerk, die zeer typisch buitendijks gelegen is, stamt uit de 14e eeuw.

Achter de Wakkerendijk, die langs heel Eemnes loopt, liggen tal van fraaie boerderijen, waarvan sommigen een mooi oudhollands interieur hebben.

IETS OVER DE ONTGINNINGSGESCHIEDENIS VAN OOSTVEEN, RIDDERVENEN, NONNENLAND EN VUURSE.

In de aardrijkskundige handboeken vindt men over Maartensdijk alleen een bijdrage vermeld van mr. F. N. M. Eycyk van Zuyllichem in Van der Monde's Tijdschrift, 2e Serie III. Hieruit zal men niet veel wijzer worden, want hij stelt de verkaveling („veenscheiding“) ¹⁾ van het Oostveen, die pas in 1462-63 voltooid werd, op de 11e eeuw en vermeldt een twist tussen het Vrouwenklooster te De Bilt en de heren van St Jan (van 1512-1538), die alleen betrekking kan hebben gehad op veengrond op de toenmalige grens Zeist-Vuurse, zoals wij die nog op de kaart van De Roy vinden.

Sindsdien zijn waardevolle gegevens gepubliceerd in Heeringa's

¹⁾ zie Rodenburg: De grenzen van het Gooi, blz. 14.

Inventaris van het Archief van het Kapittel ten Dom (te citeren als: He) en De Hullu en Waller Zepers Catalogus van de Archieven der kleine Kapittelen en Kloosters (te citeren als: Hu). Bovendien gaf Heeringa in de Bijdragen voor Vad. Gesch. 6e reeks deel 8 een grondslag waarop drs Acket voortbouwde in het Jaarboekje van Oud-Utrecht, 1950 (zie vooral blz. 113) en in dit Maaibl. Febr. 1952.

Hieraan wil ik nu nog enkele details toevoegen, gebaseerd op verschillende andere bronnen en op een aandachtige beschouwing van de Topografische Kaart, oude uitgave bladen 407, 426, 427 en 445, en uitgaande van de, vervalste maar toch zeker belangrijke, oorkonde van 1085? waarbij de proost van St Jan een concessie heeft te hebben verkregen van het veengebied in Everekestorpe tot aan Trenscoten en Furs.

Dit gebied moet in Achtthhoven, Maartensdijk en De Bilt gezocht worden, terwijl het niet geheel uitgesloten moet worden gezocht dat deze aanspraak nog tot veel oudere tijden terugging en toen terrein heeft omvat tot aan de Hoge Vuurse toe, dus stukken bij het grenspunt Soeststapel (zeswegenpunt Stulpse laan-Zevenlindense weg), die later tot Zeist (Nonnenland of Vrouwenkloosterveen), Hees en Soest behoorden. Van dit grote gebied heeft St Jan later alleen Achtthhoven (in 1216 genoemd) en De Vuurse (in 1249 genoemd) overgehouden en het lijkt wel of dit voor Heeringa aanleiding is geweest het oudste kerkdorp van dit gebied Everekestorpe in Achtthhoven te zoeken.

Toch lijkt mij dit zeer aanvechtbaar. De oudste intensieve ontginning ontmoeten wij immers in de sector Oostbroek-Over die Vecht-Herverscoop, en ook in verband met het feit dat bij He. nr 2366 de oostveense kerken waarschijnlijk naar ancienniteit genoemd worden in de volgorde: Voordorp, Blauwkapel, Maartensdijk, zou ik Everekestorpe willen zoeken in het herverscoopgebied op de plaats van het fort Voordorp. Een oude prent van Voordorp wijst op een enigszins heuvelachtig terrein, hetgeen wel een vereiste is voor een overoude nederzetting in dit overigens toen drassige moerasland.

Over het stuk van 1085 valt alleen nog te zeggen dat de grens Trenscoten toen, in verband met de ligging van de Hofstede van Elten, iets zuidelijker moet zijn geweest dan de latere grens Drinschoten-Hollandse Rading, en hiermede convergerende naar de Weer toe. Tussen oude en nieuwe grens zullen hier zeker onregelmatige uitlopers van het gooise zand afgegraven zijn, tot ophoging van de Maartensdijk en de Tolakkersteeg.

Hiermee alleen is de scherpe rechte Rading te verklaren. Drs Acket heeft er terecht op gewezen dat de percellering bij de grens Achtthhoven-Maartensdijk bewijst, dat hier de ontginning door St Jan ouder is dan die door de Domproostdij, maar meer naar

het noordoosten is het omgekeerde waar: daar lopen de percelen van Achtthhoven weer dood tegen de blijkbaar oudere van de Domproost.

Wat de aansluiting van de veenontginningen aan het oudere bezit binnen de Hoofddijk (vroeger Hoefdijk, dus dijk langs de hoeven) betreft, is de zaak niet zo eenvoudig. Bij Oostbroek en Vrouwenklooster, die tot de oudste behoren, gaat dit niet op. De Hullu geeft voor de oostbroekse concessie in de Ridderveen²⁾ (De Bilt) het jaar 1122 en voor het Vrouwenklooster, dus het Nonnenland (Zeist) „in onser wildernissen tusschen Overhese en de Bilt“ het jaar 1307 (nr 1156). Maar dit laatste schijnt misleidend te zijn, want het Kastelenboekje van de provincie Utrecht vermeldt een grenstwist tussen deze beiden, bij de Vuurse Steeg dus, die in het jaar 1277 beslecht werd. Hoever dit Nonnenland strekte blijkt wel uit het feit dat in 1360 voor de bouw van Drakenstein-De Vuurse grond hiervan moest worden overgenomen,³⁾ maar, zoals reeds vermeld is, ontstonden over deze grens weer processen in de jaren 1512-1538 (Hu nr. 1143).

Ook bij Over die Vecht blijkt er geen aansluiting aan het utrechtse gebied te zijn, want het perceel Oostbroek van 47 roeden breedte van de opmeting van Raadsheer Nicolai van het jaar 1539, dat op de kaart van de Vuurse Heerlijkheid van 1597 in het Algemeen Rijksarchief nog Vecht genoemd wordt, past precies in de uiterste noordpunt van de gemeente De Bilt (waar pas een oude grenssteen door de vriendelijke bemiddeling van ir Bardet weer overeind is gezet.)

Dit klopt schijnbaar met het gegeven van 1394, dat Over die Vecht tussen Oostbroek en Domproost lag, maar uit He nr. 2347 leren we dat in 1321 Herverscoop nog tussen Dideric over de Vecht en de Domproost lag en uit een stuk van 1402 (He nr 2351) blijkt dat toen Bernd Proys beleend werd met Herverscoop tot aan de Drynscote!

In 1449 was dit gerecht weer in pacht aan Haze Proys, gehuwd met Hub. van Pallaes, (He nr 2354) die in 1462 hier een strook land en veld in erfleen kreeg van Groene Kan tot Lapers, tussen stroken van de Domproostdij en het Convent van Bethleem.⁴⁾

In 1539 liep deze smalle strook, die in Maartensdijk te herkennen is aan het weiland tussen Eyckenstein en Rustenhoven, tot de Biltsche Steenstraat toe, en Nicolai vermeldt dan, dat de eigenaar een harde zandweg wilde maken van daar tot aan de Lapersweg, bij Kievitsdalen.

²⁾ zie Pieter Aelmannszoons zwerftochten blz. 52. Hier worden de geslachten Drakenburch, Renes en Van Oestrum genoemd. Van de twee laatste vindt men de wapens in het prachtige kerkje te Nieuwer te Aa. Tussen Werkhoven en Houten vindt men het Oostrums Dijkje, een weg die door een drievoudige scherpe bocht verraadt waar het stamslot van het laatste geslacht moet hebben gestaan.

³⁾ zie Pluim: Uit de geschiedenis van Baarn, blz. 216.

⁴⁾ zie prof. Enklaars Rechtsbronnen, blz. 85-86.

Voor dat Drynscote moet zeker Vuurse of Lapers gelezen worden, maar als men het voorafgaande aandachtig overleest en in schets brengt blijkt wel dat er tegenstrijdigheden in de belendingen schuilen, die of door fouten of door veelvuldige mutaties moeten worden verklaard.

Uit een lijst van heerlijkheden van ± 1498, door Van Itonson afgedrukt,⁵⁾ kan men zich door vergelijking met de kaart, een ruw beeld vormen van de voortschrijding van de ontginning, want deze lijst geeft de goede belastbare morgens als volgt:

Oestveen 775. Oestveen in 't Afterland 156. Oestveen in den Dyckhoven 857. Domproestije 48. Over die Vecht 114. Herverscoep 115. Vooral in het Overste Blok, nu gedeeltelijk Holle Bos genoemd, was, en is, nog veel onontgonnen, zoals ook in 1644 blijkt, als mr C. van Vianen, die toen de strook van Eyckenstein, vroeger van de Domproost, met de Domproostenwijk er in, bezat, tiendvrijheid krijgt na ontginning van heidevelden (He. nr 882). Naar deze eigenaar heette de Eyckensteinselaan of Opstallaan, vroeger Vianens Steeg.

De bezitstoestand van dat jaar kan men op de kaart in het gemeentehuis te Maartensdijk nagaan, en op een copie daarvan in het Rijksarchief, met register van de landerijen (He nr 3703).

Uit dit register en de berekeningen die men er op kan grondend, en uit de gegevens van Nicolai van 1539,⁶⁾ kan men dan weer nagaan in hoeverre de eenvormige verkaveling (z.g.n. veenscheiding) van 1462-1463, die percelen van 7½ roeden breedte voor-schreef (ruim 28 m) in practijk gebracht is. Bij Nicolai, die slechts tussen Drakenstein en de grenshoek bij G.p. 16 mat, vindt men veel percelen van 7 roeden, maar ook véél grotere die geen veelvouden daarvan bevatten. Ten westen van de grenshoek, tot de Tolakkersteeg, is de verdeling van het Register van ± 1650 meer uniform met percelen van ongeveer 29 meter breedte. Maar het kan niet gezegd worden, dat deze regelmaat ook op de Topografische Kaart blijkt.

Nu eerst, voor de afwisseling, nog enkele topografische bijzonderheden. Bij de Koude Laan is nog mooi de diep-ingegraven Domproostenwijk te zien, waar in 1692 (He 3751) nog de haven van De Vuurse was.

Ongeveer 750 m achter de IJzeren Mortier, waar Pieter Ael-manszoon in 1525 met Keeck op maanlicht avontuur ging, is een meerjtje, overblijfsel van de verdwenen Brabantsche Wyck. Hier vond Keeck in 1521 de Blauwe Zerk,⁷⁾ een vermeende grenssteen; misschien ligt deze nog op de bodem van dat poeltje.

⁵⁾ Hist. ontw. rechten op de grond enz., blz. CXXXI e.v.

⁶⁾ Schrijver dezes wil een afschrift van dit Rapport gaarne ter beschikking van belangstellenden stellen.

⁷⁾ zie prof. Enklaars Rechtsbronnen, blz. 106-107. Wat Keeck hier schrijft over de richting van de Brabantsche Wyck (of van de vermeende oude grens?) is volkomen onbegrijpelijk.

Een andere merkwaardige poel is die in De Bilt, aan de Tweede Brandenburgerweg-Patrijzenlaan. Heeringa vermeldt hier eenden- en ganzenkooien met urenlange geulen van Hees en De Vuurse. De Engelse Vaert op de kaart van De Roy wijst in deze richting; misschien is deze poel een laatste rest van dit eens economisch zeer belangrijke vogelaarsbedrijf dat ook in een eigenaarsnaam bij Nicolai voortleeft.⁸⁾ Men had de Fazantenlaan en Patrijzenlaan dus juist, maar minder welluidend!, Eendenlaan en Ganzenlaan kunnen dopen.

Tot slot nog iets over het vervoer van de gewonnen turf. Nicolai geeft hierover in zijn Rapport van 1539 aardige bijzonderheden. Hij vermeldt behalve de reeds genoemde nog de Costverloren Wyck, en andere zonder naam, waarin met vele schutten, zoals Aelmanszoon die ook beschrijft, het water op peil werd gehouden voor de scheepvaart met pramen of „schouwen (tweck zijn cleyn platte sloopkens ponts gewijsde gemaect breet ontrent vijf voeten)”. Hij noemt vier qualiteiten turf: 1^{o)} „wit ende heel licht veen, geheeten vullinghe, overmits dat als men een sloot turfs graven wilt, twelck is ontrent een derde deel van een roede in de breedte, zoe wort het licht veen ende vullinghe met grooten stukken afgesteken ende geworpen in de uuytgedolven putten ende slootten daertaen liggende, die daer mede gevult ende geëffent worden” 2^{o)} witte turf, ook brouwersturf genoemd 3^{o)} Leye, iets harder en zwarter 4^{o)} zwarte turf „van de welke mach gelden die Schouwe alsse tutrecht gebrocht wordt XXX stx?⁹⁾ (stuivers?) oft XXXVI. daer die leye maer ontrent XI stx. en gelt. ende den witten turf maer VII oft VIII stx. ende zijn nochtans die schouwen in de ladinge vandt wit ende leye, ongelijck grooter dan die schouwen vanden zwartten turf.”

Als het archief van Drakenstein-De Vuurse beschikbaar komt, hetgeen helaas nog wel even zal duren, zal het misschien mogelijk zijn de geschiedenis van dit gebied uitvoeriger te schetsen.

M. RAVEN.

⁸⁾ Perceel naast Over die Vecht; de naam Vogelaar komt ook op kaart De Roy voor.

⁹⁾ stx lijkt wel een copiteerfout.

PASEN 1584 TE VEENENDAAL.

De gestoorde kerkdienst.

„Het tooneel van schoone schrikkelijkheit”, waarover P. C. Hooft zo aangrijpend spreekt in zijn „Nederlandsche Historiën” (1642) blijkt in de 16e eeuw aan Veenendaal te zijn voorbijgegaan. Wel rept de rekening van de kerkmeesters over het boekjaar 1583-84 van „andere moetwilligheyt” in de volgende uitgavenpost:

Item soe by tyde van dese kerckmrs duer verscheyde(n) groote storme(n) ende onweder van wijnde(n) als andere moedwilligheyt in dese erbarnlycke tyde(n) voervallen(de) die glaese(n) van dese kercke gantz ende geheel wederomme van tgeweylt uijtgeslage(n), uijtgeworpe(n) ende bedorven sijn so dat dselve most(n) verloeyet (verlood) vermaect ende vernyeuwt werde(n) als oock van(de) glaese(n) van pastoers huys alhier in Veenendaell....." 1)

Welke moedwilligheyt hier bedoeld wordt, is niet duidelijk. Uit de context menen wij te mogen concluderen, dat hier van gevolgen van natuurrampen sprake is. De veenendaalse kerkmeesters die zeer conscientius — in tegenstelling met andere — alles verantwoordden, zouden, indien oorlogshandelingen de oorzaak der gebroken glazen geweest waren, dit zeker vermeld hebben, zo minutieus gedetailleerd zijn hun rekeningen. Veenendaal bleef klaarblijkelijk onberoerd door de troebelen. Is het bijvoorbeeld niet merkwaardig, dat in het hongerjaar 1566, het wonderjaar, waarin een revolutionnaire golf over het land gaat spoelen³⁾, het jaar van de beeldenstorm, de veenraden een kerk op het Grote Venlo deden bouwen en wijden? 4) En in de zeventiger jaren, de tumultueuze beginjaren van de krijg, hielden zij zich onledig met..... procederen „tegens prior ende gemeen Convente vande Cathuyzers alhier buyten bij Utrecht" over het gebruik van de Grift en schreven zij langademige verzoeken aan „den hove van Utrecht" 5)

In de lente van het jaar 1584 viel er echter te Veenendaal iets voor, dat wel in betrekking staat tot de oorlogshandelingen. Het jaar 1584..... een der donkerste jaren uit de tachtigjarige oorlog, niet alleen om de dood van Oranje, maar door de uitzichtloze oorlogskansen. „De spaanse greep werd steeds klemmender in zijn dreigende worging; Parma kwam aldoor dichterbij en de Prins durfde de Nederlanden niet alleen te laten staan voor dit hete vuur. Het was een zware prijs, die Oranje betaalde voor de voortzetting van die politiek, welke hij geboden achtte, ja, als de enig juiste erkende; een zware prijs, omdat hij ter wille van de redding der Nederlanden de Nederlanders verloor. Op het ogenblik, dat de kogel van de moordenaar hem velde, was het volk in sterke mate van hem vereemd; hij was zelfs, zonder recht oorlof van zijn kudde te nemen, uit Antwerpen vertrokken om zich in Delft in veiligheid te stellen." 6)

„Mogen wij Elias geloven — vervolgt de schrijver — dan is het vooral de nalatigheid in het opbrengen van de oorlogsbijdragen geweest, die de noodlottige ontreddering van het financiewezen in die jaren in de hand werkte en een chaos deed ontstaan, die de staat aan de rand van de ondergang bracht."

Het jaar 1584..... Donkere wolken pakken zich samen boven de worstelende Nederlanden: er is zwaar weer op til. Zes jaren reeds is Parma — even goed veldheer als diplomaat — de grote tegen-speler van Oranje. Ver dringt Parma de Nederlanden binnen.

Door de val van Zutphen valt bijna de gehele Achterhoek hem in handen. Ook Nijmegen capituleert en Arnhem wordt zelfs frontierstad: de landsgrens gaat van noord tot zuid dwars door de Nederlanden lopen. „Holland en Zeeland waren de enige gewesten die niet onmiddellijk aan de strooptochten van de vijand blootstonden." 7) Vooral de Veluwe heeft hieronder verschrikkelijk te lijden gehad. J. S. van Veen noemt de periode van 1580—1590 voor geheel Gelderland „de meest rampspoedige van de gehele tachtigjarige oorlog." 8) Van de IJssellinie uit brandschatten de spaanse soldaten de Veluwe keer op keer. Nog in 1587 werd de nijkerkse predikant op afschuwelijke wijze door hen vermoord. 9) Veenendaal was nu ook voor hen bereikbaar.

In dit kritieke voorjaar van 1584 nu greep de gebeurtenis te Veenendaal plaats, die de schrijver van de rekening levendig en suggestief verhaalt, als hij de „ontvanck vant hoochtijts gelts" verantwoordt: 10)

Opten Paeschdach a(nn)o vier ende tachtentich soe int beghinssel vande predicatie, als die kerckmeysters mit id voornoemdt afflaetsbort plegen omme te gaen, een grootte rumoer ende gerucht voer yerst buyten ende nae inde kerck quam, van dat enige soldaten van Lunteren hier af quamen omme tVeen the besuecken. Waer duerch die gemeene nabueren sich hiernaec (om alle onlust ende ongemack te vermijden) hebben begheven. Edoch syn deselve soldaten te lesten mit een guede compositie (minnelijke schikking) ende vereremigh (vermeerdering, nog meer) gepayet synde, tho rugge getrocken, als notoir. (bekend) Soe dan die kerckmeysters duer den ongemack nyet int afflaetsbort ontfangen hierover nyet alhier." (d.w.z. niets ontvangen)

Er rijzen twee vragen:

1° Wat gebeurde hier?

2° Waren het spaanse of andere soldaten?

Op de eerste vraag is het antwoord gemakkelijk te geven. Klaarblijkelijk werd plundering afgekocht. De tweede is moeilijker te beantwoorden. De hachelijke toestand, waarin de Nederlanden verkeerden, werd nog verergerd, doordat Verdugo, de opvolger van Rénneberg, Groningen, Drente, Overijsel en de Achterhoek in zijn macht had. De Veluwe stond zoals wij zagen, aan voortdurende plundering bloot. Of de Spanjaarden zich echter zo ver van hun basis zullen hebben gewaagd, is een vraag. Een ravitailleringlijnen kenden zij echter niet: proviand verkregen zij naar de toenmalige gebruiken door plundering. Het feit, dat de soldaten uit Lunteren de katholieke eredienst in Veenendaal ongemoeid lieten, kan er voor pleiten dat het Spanjaarden waren. Maar ook andere troepen zwiervten plunderend rond. „De troepen van allerlei landaard, niet heel talrijk om ze geregeld te kunnen betalen, werden door wanordelijkheid en miltzucht nutteloos: al muitemakers, die om geld riepen als men vechten zoude."

„Tegelijk verloren die Staten overal d' autoriteit, zo bij de soldaten die zij niet en betaalden, als bij burger ende boer die zij niet en beschermden.” 11)

Het kunnen dus ook wel staatse troepen geweest zijn. Avonturiers als zij waren, kunnen zij voor geld bezwiken zijn en zowel kerk als dorp gespaard hebben. Aannemelijker is echter, dat staatse troepen de katholieke paasdienst verder belet zouden hebben, zo niet erger.

12) Is overigens opmerkelijk, dat te Lunteren, nadat er in de jaren 1580-1582 een predikant was werkzaam geweest, eerst in 1598 weder iemand in de kerkdienst aangetroffen wordt, zij het „in proeb”. 12) Het ontbreken van een predikant van 1582-1589 moet wellicht verklaard worden uit het gebrek aan geschikte bedienaren des Woords. Wellicht was de predikant er onder gedoken. Want ook Lunteren lag in de spaanse invloedssfeer.

We mogen dus wel concluderen, dat het bezoek aan Veenendaal door Spanjaarden gedaan is.

D. PHILIPS.

- 1) Archief van het Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Venen te Veenendaal Inv. nr 452.
- 2) Dr J. Presser (B. W. Schaper) De Tachtigjarige Oorlog 3e druk (A'dam 1948) bl. 766.
- 3) Dr R. R. Post, Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de reformatie (Utrecht 1954) bl. 536.
- 4) Arch. Veenr. nrs 443 en 444.
- 5) Id. nr 90.
- 6) Prof. dr P. Geyl, Geschiedenis van de Nederlandse Stam I Herzene uitgaaf (A'dam 1948) bl. 275.
- 7) Prof. Dr. P. Geyl: Geschiedenis van de Nederlandse Stam I. (A'dam 1948) bl. 277.
- 8) Aangehaald bij Rogier Geschiedenis v. h. Katholicisme in de 16e en 17e eeuw I bl. 533.
- 9) Dr H. A. Enno van Gelder, Revolutionnaire Reformatie (A'dam 1943) bl. 155.
- 10) Archief Veenraadschap nr 452.
- 11) Prof. dr P. Geyl: id. bl. 275.
- 12) Dr J. S. van Veen. Losse blaadjes uit de Kerkgeschiedenis der Veluwe (1592-1650). Bijdr. en Meded. Gelre. Deel XXV (1922).

RECTIFICATIE

In het Maartnummer van dit maandblad zijn op bl. 24 eerste regel van boven na „heb in present van” de woorden „beyde partijen” weggevalen. Abusievelijk is in bedoeld artikel meermalen de y gebruikt in plaats van de ij.

ZIJN DE BEWONERS VAN ZEGVELD EN KAMERIK FRIEZEN?

Deze vraag wordt uitvoerig beantwoord door de heer D. E. Cnossen, in Ons Plateland (orgaan van de Chr. Boeren- en Tuindersbond) van 25 Maart 1955, utrechtse editie.

De heer Cnossen schrijft:

In de middeleeuwen maakte het gebied van de noordelijke Nederlanden deel uit van het „Heilige Roomse Rijk”. Aan het hoofd van dit rijk stond de keizer. Het gebied waarover de keizer heerste was te groot om door hemzelf bereisd te wor-

den. Maar om zijn invloed te laten gelden, stelde hij over diverse gebieden landsheren aan. Deze landsheren ontvingen een bepaald gebied van de keizer in leen. Formeel waren zij verantwoordelijk schuldig aan de keizer, materieel waren zij soeverein vorst over hun gebied.

Hun voornaamste taak was leiding te geven aan de rechtspraak. Zij kwamen dus niet overeen met onze tegenwoordige rechters, die vonnis wijzen, maar waren alleen leiders, terwijl de vertegenwoordiging van de bevolking het vonnis uitspreekt. De inkomsten van deze landsheren werden verkregen uit de boeten, welke opgelegd werden en wel het één derde deel er van, verder konden zij gebieden uitleenen tegen betaling van geld.

De landsheer reisde dus de buurschappen, te vergelijken met onze gemeenten, af om de rechtspraak te leiden. Het ge-recht van een buurschap werd gevormd door de bewoners van die buurschap en wel door hen, die een economisch volwaardige hoeve bezaten. Dit wil zeggen een hoeve met zoveel land er bij, waarvan een volledig gezin kon onderhouden worden.

Maakt het bezit van eigen gronden kende men nog het gebruik van de gemeenschappelijke gronden, de meenten. Aanvankelijk behoorden bij deze meenten ook de niet-ontgonnen gebieden en wildernissen. Maar met de toenemende ontwikkeling van de macht van de landsheren en de bij de bevolking steeds meer toenemende gedachte dat de landsheer een soeverein vorst is, worden op de duur de niet-ontgonnen gebieden en wildernissen als eigendommen van de landsheer beschouwd.

Deze wildernissen werden dan ook door de landsheren verkocht en in pacht uitgegeven. De verkoop van deze wildernissen is duidelijk nog te herkennen in diverse plaatsnamen zoals Papokop, Williskop, Reijerskop, Heykoop etc. Kop of koop duidt op de koop van een dergelijk gebied en wat er voor komt aan de naam aan wie het verkocht is of gekocht heeft. Papokop is namelijk door de geestelijken, papen, gekocht, Williskop door een zekere Wilhelmus, wat door samen-trekking Willes wordt.

* * *

Voor we nu verder gaan met de beantwoording van onze vraag moeten we eerst weten in welke personele rechtsverhouding de plattelandsbevolking van die tijd leefde met haar heer. Zij die een boerenbedrijf van de heer ter bewerking ontvingen, hadden ten opzichte van die heer verplichtingen. In onze tijd bestaan die meestal enkel en alleen uit een geldelijke verplichting. Echter in die tijd was men verplicht tot een vergelding in natura. Men werd heerverplichtige en had hiernaast nog vele diensten te verrichten voor zijn heer, zoals het gezamenlijk onderhouden van diens tuin, slotgracht.

Een uitzondering op deze regel vormde de de bevolking van het friese gebied. Hier was de verplichting welke men ten opzichte van zijn heer had, een natuurlijke of geldelijke.

Het is dan ook niet te verwonderen, wanneer de middeleeuwse Friezen een gebied in leen ontvingen, zij in deze persoonlijke rechtsverhouding met hun heer willen leven. Zo is van de friese kolonie „Vriezeveen” bekend, dat de gekoloniseerde Friezen, het Almeloërveen van de heer van Almelo in vrij tijnsrecht ontvingen, d.w.z. alleen een verplichting in natura of geld ontvingen.

Wanneer we van koloniserende Friezen lezen, zullen we ons direct afvragen: waarom gingen die Friezen van hun land weg, in een tijd, waarin de plattelandsbevolking zo aan haar geboortegrond gehecht was?

Hiervoor moeten we in de eerste plaats weten, dat met het woord Fries niets anders bedoeld wordt dan kustbewoner en in de tweede plaats, dat de bescherming tegen het water in die tijd lang niet zo geperfectioneerd was als in onze tijd. Deze Friezen werden dus vaak geteisterd door overstromingen en waren dan gedoemd ergens anders een heenkomen te zoeken.

Tegenwoordig zou men de boeren, wier hofstede en land bij een overstroming verloren zijn gegaan een nieuw bestaan verschaffen in de Noord-Oost Polder.

Bij een overstroming in Noord-Holland, waarbij het eiland Wieringen ontstond, werden West-Friezen van hun hofsteden verdreven.

De bisschop van Utrecht, toen bekleed met wereldlijk gezag, ontfermde zich